

Bektaşî İkonografisi Üzerine Bir Deneme: Hacı Bektaş Veli Müzesi'ndeki Figürlü Keşkül-ü Fukaralar

Semiha ALTIER*

ÖZET

Keşkül adı verilen dilenme ve yemek kapları tarikat litürjisinde önemli bir yere sahiptir. İslam'da hoş karşılanmasa da dilenme birçok tarikat için önemli bir ritüeldir. Bektaşîlik'te de büyük sufiler müritlerinin kibirlerini kırmak ve nefislerini terbiye etmek amacıyla onları dilendirmiştir. Bu nedenle dilenmenin vazgeçilmez parçası olan keşküllerin tasarımına önem verilmiş ve üzerleri tarikatın sembol dünyasında yeri olan derviş, kuş, ejder, arı gibi figürlerle bezenmiştir. Tarikatın önemli kişilerine ait menakıbnâme ve velâyetnâmelerinde sıklıkla rastlanan bu figürler tekke-tasavvuf edebiyatındaki nefeslerde karşımıza çıkarak, bu imgelerin anlamlandırılmasına olanak verir.

Anahtar Kelimeler: Keşkül, Derviş, Dilenme, Bektaşîlik, Hacı Bektaş Veli Müzesi

An Essay On Bektashi Iconography: Kaskhül-u Fukara's In Museum Of Hajji Bektash Veli

ABSTRACT

Kaskhül, the particular name used for vessels for food and begging, has a prominent place in the liturgy of religious order. Although, in Islam, begging is not approved at all, it is considered a rather significant ritual in numerous religious orders. In Bektashies, for example, the great sufis made their followers beg in order to educate the self, and discipline the arrogance. Therefore, scheming of keskhul, being one of the most the requisite objects in terms of begging, was indeed a remarkably significant matter. Keskhüls were often adorned with such motives as dervishes, birds, dragons, and bees, which are significant in the symbolic world of the religious order. These motives, which we often find in the menakıbnâmes and velâyetnâmes of the high-ranking people in the religious order, also appear in the poems, in the literature of dervish convent or mysticism in general, and these verses offer us the chance to understand the meaning of these images.

Keywords: Kaskhül, Dervish, Begging, Bektashi, Museum of Hajji Bektash Veli

---

* Arş.Gör., Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü semihaaltier@hotmail.com

1. Keşkül-ü Fukara Tanımı ve Kullanım Biçimleri

Bu çalışmada, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Müzesi'ndeki 17.-19. yüzyıllara ait, figürlü bezemeler içeren *keşkül-ü fukaralar* tanıtılarak, Bektaşilik çerçevesinde ikonografik anlamları ele alınacaktır. Keşkül,¹ dervişlerin hem dilenirken hem de su ve yemek kabı (sefer taşı) olarak kullandıkları kaplardır.² Ayrıca dergâhlarda, yapılan ibadetlerden sonra meclisteki müritlere ikram edilmek üzere içine şeker konulan tarikat eşyalarındandır.³ Genellikle oldukça sert bir kabuğa sahip Hindistan cevizinin⁴ içi oyularak yapılan keşkülün, cevizin formuna benzer şekilde tasarlanmış maden, seramik ve ahşap örnekleri de bulunur. Keşkülün elde veya omuza asılarak taşınmasını kolaylaştırmak için, iki ucundaki metal halkalara bağlı zinciri vardır. Keşkül, aynı zamanda üzerine işlenen bezeme ve yazılarla tarikatların inançlarını görselleştiren liturjik eşyalardır.

Bektaşilik dışında çeşitli tarikatlara mensup dervişlerin de⁵ seyahatlerinde yanlarından ayırmadıkları keşkül⁶ (Resim 1-2) evliyaların kerametleriyle de ilişkili olarak karşımıza çıkar.

¹ Keşkül, literatürde “geçgül”, “kaçkül”, “keçkül” ve “keşgül” olarak da geçmektedir. Clement Huart, “Keşkül. Kaşkül”, *İslam Ansiklopedisi*, 6, 1955, s. 601.

² Keşkül-ü fukaraların yiyecek kabı olarak kullanımıyla ilgili bir olaya Kaygusuz Abdal'ın (1341 ?-1444 ?) *Menâkıbnâme*'nde rastlanır. *Menâkıbnâme*'de Kaygusuz Abdal, Abdal Musa Sultan'dan icazetnâmesini alır. Bu sırada yaptıkları sohbetin heyecanından dudakları kurur ve susuzluk çeker. Bunun üzerine keşkülünün içine bir miktar yoğurt ve su koyarak ayran yapar; içer. Bu anlatı için bkz. Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal (Alaeddin Gaybi) Menakıbnamesi*, Ankara, TTK Yayınları, 1999, s. 10-11.

³ Yahyâ Âgâh b. Sâlşih el-İstanbulî, *Mecmu'atü'z-Zara'if Sandukatu'l-ma'arif (Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm)* (çev. Serhan Tayşi), İstanbul, Ocak Yayınları, 2002, s. 291-293.

⁴ Osmanlı Dönemi'ne ait 1640 tarihli narh defterindeki bir kayıttan anlaşılacağı üzere, Hindistan cevizi halk tarafından tanınmakta ve cevizin büyüklüğüne göre fiyat verilmektedir. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1983, s. 99.

⁵ Bektaşiler dışında Nakşibendîler'in de bu kapları şeker dağıtmak için kullandıkları bilinmektedir. Keşkülün bu biçimde kullanımıyla ilgili bilgi için bkz. Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005, s. 241.

⁶ Yahyâ Âgâh b. Sâlşih el-İstanbulî tarafından aktarılan bir keramete göre Mısır Meliki Kâhire'ye gelen Kaygusuz Abdal'dan arzu ettiği bir fethin gerçekleşmesi için dua etmesini ister ve bu dua bereketine fetih gerçekleşir. Melik, Kaygusuz Abdal'dan ne istediğini sorar. Kaygusuz Abdal, “Benim keşkülümü pirinç ile doldur” der. Keşkül, pek çok çuval pirinç döktükten sonra ancak dolar. Yahyâ Âgâh B. Sâlşih El-İstanbulî, *Mecmu'atü'z-Zara'if Sandukatu'l-ma'arif (Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm)* (çev. Serhan Tayşi), İstanbul, Ocak Yayınları, 2002, s.172-173.

Resim 1. Belinde keşkölüyle bir derviş, Albüm resmi, Prens ve Prenses Sadreddin Aga Han Koleksiyonu, Ir.M. 33, 1590 civarı (Canby 1999, s.69).

Resim 2. Seyahat eden Kalenderî dervişleri, Fahr ad-Din Irakî, *Mecalis al-Uşşak*, 16. yüzyıl ortaları, Oxford, Bodleian Library, MS Ouseley Add. 24, y.79b (Meier 1992, s.131).

2. Fakirlik Kavramı ve Keşkül ile Dilenme Geleneği

Keşküllerin “fakirlik hali” ve “dilenme” etkinliği ile doğrudan bağlantılı göndermeleri, bu kavramlar hakkında biraz bilgi vermeyi gerekli kılar. Bu nesnelere “sadaka kâsesi” aynı zamanda “derviş çanağı” olarak da bilinir.⁷ Bu isim, garip giyimleriyle hırpani görümlü dervişlere, ellerindeki keşkülleri uzatarak dilenmelerinden dolayı verilir. Nitekim derviş Farsça kapı kapı dolaşan, düşkün, muhtaç, yoksul, dilenci, Allah’ın zavallısı anlamındadır.⁸ Arapça’da ise fakir ile aynı anlama gelir ve sufleri ifade etmek için yine “fakir” veya “fakr” ifadesi kullanılır. Derviş Osmanlıca, “sadaka toplayan kişi” olarak geçer.⁹ Tasavvuf dilinde ise, dünya malından vazgeçtiği için yoksul kişi olarak tanımlanır.¹⁰

Bektaşî *menâkıbnâme* ve *nefeslerinde* de dervişler fakir olarak nitelendirilir. *Menâkıb-ı Hacı Bektaş Veli*’nin birçok yerinde dervişlerden “fakr” olarak bahsedilir.¹¹ Evliya Çelebi (1611-1684) *Seyahatnâme*’sinde Bulgaristan’daki Saru Saltuk Tekkesi’ni ziyareti sırasında hastalanarak burada sekiz ay kaldığını ve “Bektaşî fukaraları”yla can sohbetleri ettiğini anlatır.¹² Rıza Efendi (ö. 1890) ve Yetimî (ö.1752) gibi bazı Bektaşî şairleri de, nefeslerinde kendilerini “fakir” olarak tanımlarlar.¹³

Bektaşîler arasındaki bir söylenceye göre: “Bir gece Hz. Muhammed, Hz. Fatıma’nın kapısını çalmış, içeriden “kimsin” sorusuna karşılık “Muhammed’im” deyince “Burada Muhammed’in yeri yok”

⁷ John Kingsley Birge, *Bektaşîlik Tarihi*, (çev. Reha Çamuroğlu), İstanbul, Ant Yayınları, 1991, s.274; Huart Clement, “Kashkûl”, *The Encyclopaedia of Islam*, IV, 1978, s. 706; Onay Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, İstanbul, MEB Yayınları, 1996, s.314.

⁸ Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984, s.8; Irene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1999, s.349; Ziya Şükun, *Farsça-Türkçe Lûgat*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996, s.1546.

⁹ Tahsin Yazıcı, “Derviş”, *İslam Ansiklopedisi*, 9, 1994, s.188; D. B. Macdonald, “Derviş”, *İslam Ansiklopedisi*, 3, 1954, s.35.

¹⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 1998, s.512; Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984, s.68; Abdülkadir Sezgin, *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşîlik*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990, s.39.

¹¹ Bedri Noyan, *Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi*, Doğu Matbası, Aydın, 1986, s.149, 150, 170, 174, 179, 184, 309.

¹² Zuhuri Danışman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III, İstanbul, Kardeş Matbaası, 1970, s.134.

¹³ Yetimî bir nefesinde:

“Bu ikilik perdesinden geç olasin ta ki pîr
İndi Bâri’de Yetimî bir olur bay û fakir”

şeklinde kendilerini fakir olarak tanımlarlar. Aynı şekilde Rıza Efendi olarak da bilinen Rıza Dede bir nefesinde:

“Derdment Rıza’nın sizden ey ihvân
Dâimâ niyâzı rızâ-yı pîrân
Yolunuzda kıldım bu canı kurban
Böyle bir fakire olur mu tahriş”

demektedir. Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930, s.413.

cevabını almış; biraz sonra tekrar kapıyı çalmış ve “Kimsin” diyene “Fakirim” cevabını vermiş ve ancak bu cevapla Hz. Fatıma’nın evindeki kırkların *ayn-ı cemine* dahil olmuştur. Kendilerine Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin mütevâzi hayatlarını örnek alan Bektaşilik’te fakirlik bir övünme aracıdır.¹⁴ Bektaşiliğin yanı sıra Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi birçok tarikatın mensubu dervişlerin dünya malından vazgeçmeleri, fakir, mütevâzi bir hayat yaşamaları önemli kavram ve davranışlar arasındadır. 14. yüzyıl ortalarında Hatib-i Farisî’nin Kalenderîliğin düşünce yapısını açıklayan *Menâkıb-ı Cemalüddin-i Sâvî*’sinde de fakirliğin insanı en yüksek manevi mertebelere ulaştıracağı, dünyanın kaygılarından kurtaracağı ve böylece her iki cihanda da aziz edeceği şeklinde ifadeler vardır.¹⁵ Dolayısıyla dervişlerin dilenerek günlük gıdalarını sağlamaları fakirlik kavramıyla doğrudan bağlantılıdır.

Birçok kültürde yer alan dilenme¹⁶ Hindistan’da bir meslek olarak tanınmıştır. MÖ. 6. yüzyıldaki Budist topluluklarında seyahat eden keşişler işsiz, evsiz, fakir ve bekârdır. Günlük gıdalarını dilenerek sağlayan bu keşişler, giydikleri elbise ve keşküllerinden başka hiçbir şeye sahip olamazlar.¹⁷ Buda (MÖ.563-483), rahiplerine gezerek dilendikleri köy ve şehirlerde kendilerine verilenleri her şeyi memnuniyetle kabul etmelerini tavsiye etmiştir.¹⁸ Kaynaklarda 9. yüzyılda İran ve Mezopotamya’da dolaşan Budist rahipler ve bazı Batınî dervişler arasında ilişki olduğuna dair bilgilerin bulunması¹⁹ ve keşküllerin genellikle Hindistan cevizinden yapılması, keşkülle dilenme geleneğinin Hint kaynaklı olabileceğini düşündürür.²⁰

İslam toplumunda dilenmek bir geçim yolu olarak kabul edilmese de erken dönemlerden itibaren çeşitli sebeplerle dilenen ve bu yolla geçimini sağlayan zümreler görülmüştür.²¹ Gerçek dervişlerin tasavvuf yolunda aşmaları gereken bir basamak olan dilenme, sahte dervişler için

¹⁴ Murat Sertoğlu, *Bektaşilik*, İstanbul, Başak Yayınları, 1969, s.246.

¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, Ankara, TTK Yayınları, 1999, s.144-145.

¹⁶ Roma hukuku incelendiğinde de, dilenme fiilinin değil dilenme alışkanlığının cezalandırıldığı görülür. Yunan filozofu Diyagones’in (MÖ. 413-324) bir fıçı içinde yaşayarak halkın verdiği sadakalarla geçimini sağladığı bilinmektedir. Zeki Kuşoğlu, “Keşkül-ü Fukara”, *İlgi*, 25, 67, 1991, s.32.

¹⁷ Walter Ruben, “Buddhist Vakıfları Hakkında”, (çev. Meliha Torkak), *Vakıflar Dergisi*, 1942, s.173-175.

¹⁸ Walter Ruben, *Buddhizm Tarihi*, (çev. Abidin İtil), Ankara, Sakarya Basımevi. 1947, s.48.

¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, Ankara, TTK Yayınları, 1999, s.7.

²⁰ Dilenme kavramının Hint etkisiyle Zerdüştlük’te de görüldüğünü bilinmektedir. Bu konuda bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, Ankara, TTK Yayınları, 1999, s.8.

²¹ Süleyman Uludağ, “Dilencilik”, *İslam Ansiklopedisi*, 9, 1992, s.300.

bir geçim yoludur.²² Bektaşilik'te de olduğu gibi büyük suffler müritlerinin kibirlerini kırmak, nefislerini terbiye etmek ve mütevâzi olmalarını sağlamak amacıyla onları dilendirmiştir.²³ Mürşidinin izniyle ellerine keşküllerini alan dervişler tekkelerinden ayrılır.²⁴ Halkın arasında dolaşan dervişler ellerindeki keşkülleri bir kişiye hitaben değil, topluluğa doğru “şey'en lillâh”²⁵ diyerek uzatır. Daha sonra kabının içine konulanlarla birlikte tekkelerine dönerler. Toplananlar arasında bulunan yiyecekler aşevine gönderilir. Para varsa şeyhe teslim edilir.²⁶ Böylece tekkede yaşayanların gıda ve para ihtiyacı, vakıfların desteği dışında bu yolla da karşılanmış olur.²⁷

Dilenme, sadece Bektaşî dervişlerine has bir özellik değildir. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 2166, B. 408, H. 2146 ve H. 2155 numaralı albümlerde Haydarî ve Kalenderî dervişlerinin ellerinde keşkülleriyle tasvir edilmiş örnekleri vardır. Kaynaklar, Rum Abdallarının da keşkülleriyle dilendiğini belirtir.²⁸ Mürşidinin izniyle dilenmeye çıkmaya “selmana çıkmak”, bu dervişlere de “selmani” denilir.²⁹ Bu ismin, Hz. Muhammed'in sahabelerinden ve Hz. Ali'nin dostlarından Selman-i Farisî'ye atfen verilmiş olduğu şu menkıbeyle açıklanır: “Hz. Muhammed Mîraç'dan dönerken şehirde bir kubbe görür. Bu kubbe ilgisinin çeker. Yürüyüp kapısına varır. İçeride birileri sohbet etmektedir. Hz. Muhammed içeri girmek için kapıyı vurur. İçeriden biri “Kimsin ve için geldin” diye sorar. Hz. Muhammed “Ben peygamberim. Açın içeri gireyim, erenlerin güzel yüzlerini göreyim” diye cevap verir. İçeriden “Bizim aramıza peygamber sığmaz. Var peygamberini

²² Tahsin Yazıcı, “Derviş”, *İslam Ansiklopedisi*, 9, 1994, s.189; Tülün Değirmenci, “Farklı İnançlar, Farklı Kıyafetler: Osmanlı Resim Sanatında Gezici Dervişler (16-17. yy.)”, *Sanat Tarihi Araştırmaları*, 1, 2006, s.79-98.

²³ Süleyman Uludağ, “Dilencilik”, *İslam Ansiklopedisi*, 9, 1992, s.300.

²⁴ Dervişlerin keşkülünü alırken aşağıdaki *tercemanı* (dua) okudukları bilinmektedir.

“Fukara-yı bab'ullah,
Sail-i dergâh-ı şah,
Keşkül-ü aşıkân
Sened-i şey'en lillah
Hu dost Allah eyvallah”

Anonim, “Keşkül”, *Türk Ansiklopedisi*, XXI, 1974, s.509.

²⁵ Allah için bir şey.

²⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevi, 1977, s.192.

²⁷ Uğur Göktaş, “Dilenciler”, *İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 1993, s.54; Abdülbaki Gölpınarlı, *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli: Vilayet-name*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1958, s.139; Esad Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ant Yayınları, 1993, s.206; Baha Said, “Bektâşiler”, *Türk Yurdu*, Şubat, 5, 28, 1927, s.327; Süleyman Uludağ, “Dilencilik”, *İslam Ansiklopedisi*, 9, 1992, s.300.

²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, Ankara, TTK Yayınları, 1999, s.113.

²⁹ Anonim, “Keşkül”, *Türk Ansiklopedisi*, XXI, 1974, s.509; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 1998, s.933; Baha Said, “Bektâşiler”, *Türk Yurdu*, Şubat, 5, 28, 1927, s.327-328.

ümmetine yap” denir. Hz. Muhammed kapıdan ayrılırken Tanrı’dan geri dönmesi konusunda bir buyruk gelir. Ancak konuşmalar iki kez benzer şekilde tekrarlanır. Üçüncü seferinde içeriden “Kimsin” sorusuna Hz. Muhammed “Yoktan varolmuş bir yoksul oğluyum. Sizi görmeye geldim” cevabını verdiğinde içeri kabul edilir. İçeride kırkların meclisi vardır. Peygamberin içeri girmesiyle hepsi ayağa kalkar ve yer verirler. Hz. Muhammed Hz. Ali’nin yanına oturur. Peygamber içlerinden birinin mecliste bulunmadığını fark ettiğinde bu kişinin Selman olduğu ve parsaya³⁰ gittiği cevabını alır.³¹

3. Hacı Bektaş Veli Müzesi’ndeki Figürlü Keşküller ve Bezemeleri

Dervişlikte önemli bir ritüel olan dilenme, ancak keşküllerle yapılır. Dolayısıyla keşküller bu ritüelin vazgeçilmez bir parçası olarak tarikat eşyaları arasında özel bir yere sahiptir. Bu önemi nedeniyle keşkül yapımına ayrı bir özen gösterilmiş, üzerleri figürlü, bitkisel ve yazılı bezemelerle süslenmiştir.

Dilenme ve fakirlik durumuyla ilişkili olarak Hacı Bektaş Veli Müzesi’ndeki figürlü keşküllerden biri, benzer örnekler ve üslup özelliklerine göre 19. yüzyılın ortalarına tarihlediğimiz derviş tasvirli örnektir (Resim 3-4-5).³²

Resim 3. Hindistan cevizinden keşkül, Hacı Bektaş-ı Veli Müzesi, env. no.804.

³⁰ İmam Cafer Sadık, *Buyruk*, (haz. Fuat Bozkurt), Serbest Matbaası, İzmir, 1982, s.9.

³¹ İmam Cafer Sadık, *Buyruk*, (haz. Fuat Bozkurt), Serbest Matbaası, İzmir, 1982, s.7-9; Yörükan Yusuf Ziya, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s.54.

³² Hacı Bektaş Veli Müzesi, env. no. 804.

Resim 4. Hindistan cevizinden keşkül, Hacı Bektaş-ı Veli Müzesi, env.no.804.

Hindistan cevizinden kazınma tekniğiyle bezenen keşkülün ağız, dilimli yaprak şeklinde düzenlenmiştir. Ağız kısmını dolaşan ince bir şerit, karşılıklı ejder başları ile sonlanmaktadır. Ejder başlarının bulunduğu bu bölümde ormanlık bir alanda, ağaçların altında diz çökmüş oturan karşılıklı iki derviş tasvir edilmiştir (Resim 5).

Resim 5. Hindistan cevizinden keşkül, Hacı Bektaş-ı Veli Müzesi, env. no.804.

Uzun saçlı, sivri külahlı dervişlerin bellerindeki kemerlere kese asılıdır. Gövde şeritler halinde düzenlenen bezemelere sahiptir. Daha dar tutulan ilk iki şeritte yaprak ve çiçek motiflerinden oluşan bitkisel bezeme görülür (Resim 4). Daha geniş olan üçüncü şeritte dönüşümlü olarak yerleştirilen farklı boyutlardaki dilimli madalyonlar vardır. Küçük madalyonlarda çiçekler arasında kuş, büyüklerinde yazı bulunur. Farsça nesih hatlı yazılarda “Efendimiz nur yüzlü Ali” gibi Hz. Ali’yle ilgili ibarelerin yanı sıra Hz. Hüseyin’e dualar vardır.

Bektaşilik’te kuş tasvirleriyle ilgili menkıbelerin yaygınlığı dikkat çeker. Hacı Bektaş Veli’nin (1281-1338) güvercin donuna (biçimine) girerek Anadolu’ya geldiğine inanılır. Kuş imgesiyle ilgili

olarak turna ise, edebi yaşamın kaynağı ve ölümsüzlük sembolü olarak görülmesinin yanı sıra, Hz. Ali'nin (599–661) simgelerinden biridir. Turnanın sesini Hz. Ali'den aldığına inanılmaktadır.³³

Keşkülün üzerindeki bu bezeme programı İran'da üretilen örneklerde de görülür. Bunlardan biri, 19. yüzyıla tarihlenen ve St. Petersburg Hermitaj Müzesi'nde sergilenen keşküdür.³⁴ (Resim 6-7)³⁵.

Resim 6. Bakır keşkül, St. Petersburg Hermitaj Müzesi (Piotrovsky-Vrieze 1999, s.131).

Resim 7. Bakır keşkülden ayrıntı, St. Petersburg Hermitaj Müzesi (Piotrovsky-Vrieze 1999: 131).

Dervişlerin görünümü, İran'da Nimetullahîliğin kurucusu Şah Nimetullah'ın³⁶ (ö.1429 ?) tasvirlerine benzemektedir (Resim 8).³⁷Bu

³³ Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar Alevilik Bektaşilik Araştırmaları*, (çev. Turan Alptekin), İstanbul, Cem Yayınevi 1993, s.47-48.

³⁴ Mikhail Piotrovsky - John Vrieze, *Earthly Beauty Heavenly Art. Art Of Islam*, Amsterdam, De Nieuwe Kerk., 1999, s.131.

³⁵ St. Petersburg Hermitaj Müzesi, env. no. 1792.93.

³⁶ Şah Nimetullah (öl. 1431) tarafından kurulan Nimetullahî tarikatı 15. yüzyıldan itibaren Orta Asya, Hindistan, Azerbaycan ve Anadolu'da yayılmıştır. Konu hakkında bilgi için bkz. E. Berthels, "Nîmetullah Veli", *İslam Ansiklopedisi*, IX, 1993, s.286; John Porter Brown, *The Darvishes or Oriental Spiritualism*, London, Frank Cass., 1968, s.458.

³⁷ Albüm resimleri, tablo ve halılarda görülen bu tasvirler için bkz. Tülün Değirmenci, *Halı ve Resim: Bakü Müzelerinde Bulunan Figürlü Halılar*, Ankara, Hacettepe

benzerlik tasvirlerde bir derviş modelinin kullanıldığını gösterir. Keşköl, bezeme programı, yazının karakteri ve üslubu açısından İran örneklerine yaklaşmaktadır. Olasılıkla İran'da üretilen keşköl, gezgin bir derviş yoluyla yada Bektaşî tarikatının önemli şahsiyetlerinden birine hediye verilmek üzere Anadolu'ya getirilmiştir.

Resim 8. Nur Ali Şah'ın Portresi, İ. Celayir'in Tablosu, 19. yüzyıl, F. M. Hedayet Koleksiyonu (Değirmenci 2000, Lev.18a).

Ele alınan keşküllerde en çok tercih edilen figürün ejder olduğu görülmektedir. Müzedeki benzer formdaki dört örneğin tutaçları (kulpları) ejder şeklinde düzenlenmiştir. Bunlardan 1181H/ 1765 M. tarihli örnekte³⁸ keşkölün ağız kısmını dolaşan ince şeritteki yazılarda "Pirlerinin Hacı Bektaş Veli olduğuna" dair sözlerle, Hz. Ali'nin tekkesinde oturanların Allah'ın sevgili kulları olması gibi iyi dileklerin

---

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000, levha 16, 19, 43, 44.

³⁸ Hacı Bektaş Veli Müzesi, env. no. 828. Boyu 50 cm, yüksekliği ise 20 cm ölçüleriyle diğerlerine göre daha büyük boyutlu, öte yandan iki yanda bulunan ejder figürünün gözlerinin değerli bir taştan yapılmış olması sebebiyle bu keşkölün taşınarak dilenmek yerine tekke veya benzeri mekânlarda dini törenler için tasarlandığını düşündürmektedir.

yanı sıra keşkölün tekkeye vakfedildiğini belirten bir ibare yer alır (Resim 9).

Resim 9. Bakırdan keşköl, Hacı Bektaş-ı Veli Müzesi, env. no. 828.

Benzer bezeme programı ve üslubu nedeniyle aynı tarihlerde yapıldığını düşündüğümüz diğer örneğin³⁹ üzerinde dervişlere tasavvuf yolunda rehber olması için sabırlı olmalarını öğütleyen “Tahammül kıl tahammül” şeklinde ibareler yer alır (Resim 10).

Resim 10. Bakır keşköl, Hacı Bektaş-ı Veli Müzesi, env. no. 45.

³⁹ Hacı Bektaş Veli Müzesi, env. no. 45

Üçüncü örnekte ise⁴⁰ Hz. Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'le ilgili dualar bulunur (Resim 11). Bakırdan yapılmış dördüncü örnekte on iki imamın adı geçer (Resim 12).⁴¹

Resim 11. Bakır keşkül, Hacî Bektaş-ı Veli Müzesi, env. no. 55

Resim 12. Bakır keşkül, Hacî Bektaş-ı Veli Müzesi, env. no. 830.

Ejderin, daha çok Orta Asya ve Uzakdoğu kaynaklı bir motif olduğu bilinir. Bu figür, toplumların inanç yapılarına göre farklılaşan anlamlar içerir.⁴² İslam kaynaklarında korkunç ve zararlı bir hayvan

⁴⁰ Hacî Bektaş Veli Müzesi, env. no. 55

⁴¹ Hacî Bektaş Veli Müzesi, env. no. 830

⁴² Ejderin ahenk, hareket ve gökyüzü, yer altı ve karanlık, gezegen ve su sembolü gibi farklı tasavvurları için bkz. Sheila Canby, "Dragons", *Mythical Beasts*, (ed. John Cherry), London, British Museum Press, 1995, s.14-43; Wolfram Eberhard, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2000, s.104-107; "Evren. Selçuklu San'atı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşeleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, 1969, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s.161-182; Emel Esin, "The Cosmic Symbolism of the Dracontine Arc and Apotropaic Mack in Turkish Symbolism", *Art and Archaeology Research Papers*, 4, 1973, s.32-51; Güner İnal, "Susuz Han'daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, 1971, s.153-181; Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri", *Belleten*, CXXXIII, 130, 1969, s.171-192; Galina Anatolyeva Pugaçenkova, "Dragony Mecheti Anau", *Sovietskaya Etnografiya*, 2, 1956, s.125-129.

olarak da görülen ejder, Uzak doğu ve Orta Asya'da bereket getiren kudretli ve doğaüstü bir yaratıktır. Türk mitolojisinde sıklıkla karşılaşılan ejder, Bektaşî *menâkıbnâmelerinde* velilerin önemli kerametleriyle ilişkilendirilmiştir.⁴³ Veliler bu hikayelerde, ejderi öldürme, ejder kılığına girme ve elindeki asayı ejderhaya dönüştürme şeklinde, cezalandırıcı ve sonuçta kafirleri Müslümanlığa döndüren bir karakter olarak karşımıza çıkarlar. *Menâkıb-ı Hacı Bektaş Veli*'de ejdere ilişkin olarak kendisinin yanı sıra Sarı Saltuk (1210 ?- 1290 ?), Ahi Evren (1171-1261), Hacım Sultan (13. yüzyıl) ve Sarı İsmail'in (13. yüzyıl) kerametleri de geçmektedir. Sarı Saltuk, Kaligra Kalesi'nde Hızır'ın da yardımıyla bir ejderi öldürür.⁴⁴ Ahi Evren kendisini kıskananların şikayeti üzerine Kayseri Bey'inin gönderdiği adamlara ejderha kılığında görünür.⁴⁵ Hacı Bektaş'ın halifelerinden Sarı İsmail (13. yüzyıl), nereye yerleşeceğini anlamak için elindeki sopayı yere atar ve sopa Menteşe ilinde, bir kilisenin kubbесinden içeri, ejdere dönüşerek girer.⁴⁶ Hacı Bektaş ve Hacım Sultan'ın Germiyan ilinde kendilerine saldıran ejderhaları öldürdükleri *menâkıbnâmelerinde* anlatılır.⁴⁷ Sultan Şucauddin ise kendisini veli olarak görmeyenlere karşı, esasını ejderhaya dönüştürür.⁴⁸ Otman Baba (13. yüzyıl), kendisine inanmayan bir köylüyü ejderhanın saldırısından kurtarır. Bu *menâkıbnâmelerin* sonunda inanmayanlar, velilerin büyüklüklerini kabul ederek Müslüman olurlar. *Velâyetnâmelerde* sıkça geçen ejder öldürme teması ise velilerin dini gücünü temsil etmektedir.⁴⁹

Türk mitolojisinde çift ejder gök kubbeyi temsil eder. Felek çarkının dönmesiyle, gece-gündüz oluşumunu sağlayan ejder, bu şekilde felek ve zaman kavramıyla birleşerek, dünyayı hatta kainatı simgeler.⁵⁰

⁴³ Ayşe Yücel, "Hacı Bektaş Velâyetnâmesinde Ejderha Motifi", *Hacı Bektaş Veli Armağanı*, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 1997, s.115-120.

⁴⁴ *Velâyetnâme-i Otman Baba*'daki benzer bir menkıbe için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, "Otman-Baba Vilâyet-nâmesi", *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, *Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı*, I, 1993, s.CII; Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1992, s.30-32.

⁴⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-Nameler*, Ankara, TTK Yayınları, 1997, s.X.

⁴⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli: Vilâyet-name*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1958, s.82-83; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-Nameler*, Ankara, TTK Yayınları, 1997, s. Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-Nameler*, Ankara, TTK Yayınları, 1997, s.XV.

⁴⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli: Vilâyet-name*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1958, s.87 Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-Nameler*, Ankara, TTK Yayınları, 1997, s.XV; Tschudi 1914: 70-74).

⁴⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-Nameler*, Ankara, TTK Yayınları, 1997, s.XV.

⁴⁹ Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul, Seyran Kitabevi.1995, s.66.

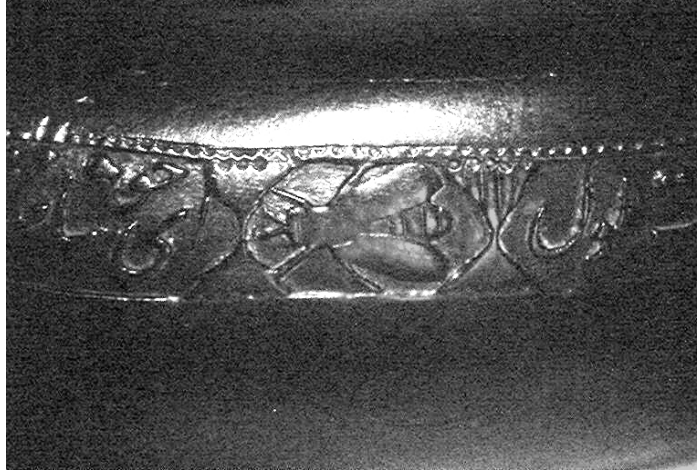
⁵⁰ Emel Esin, "Evren. Selçuklu San'atı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşeleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, 1969, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970,

Çift ejderin keşküllerde de bu anlamıyla kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Nitekim Abdal Musa (14. yüzyıl) bir nefesinde:

*“Bizim zahmumuza merhem bulunmaz
Biz kudred okunda gizli yaydanuz
Yedi derya bizim keşkülümüzde
Hacım umman ise biz göldenüz”*⁵¹

diyerek, yedi iklime yani dünyanın tüm sırlarına eriştiklerini belirtmekte; dolayısıyla keşkülü adeta tüm tasavvufî bilgilerinin toplandığı, kendi dünyaları olarak tasavvur etmektedir.

Keşküllerin bezenmesinde özel bir yeri olan başka bir figür tek örneği bulunan arıdır. Hacı Bektaş Veli Müzesi’ndeki örneğin⁵² yan yüzünde, yuvarlak bir madalyonun içine üstten bakılarak tasvir edilen kanatları açık bir arı yerleştirilmiştir (Resim 13).

Resim 13. Hindistan cevizinden keşkül, Hacı Bektaş-ı Veli Müzesi, env. 802.

Arının bal yapabilmek için pek çok çiçeği dolaşması, tasavvufta inananların en doğru yolu seçmesiyle özdeşleştirilmiştir.⁵³ Müslüman geleneğinde arı, saf maneviyatın sembolü olmuştur.⁵⁴ Bektaşilikte ise, arı kimi zaman Hacı Bektaş Veli’yi, kimi zaman derviş; bal da ilahi gerçekliği sembolize eder. Arı yani derviş, tasavvuf yolunda bala, yani

s.166-167; Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri”, *Bellekten*, C.XXXIII, 130, 1969, s.189; Turgay Yazar, “Türk Mimarisinde ‘Kozmik Eksen’ Tasarımları”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002, Bildiriler, 8-10 Mayıs 2002*, Ankara, 2004, s.353.

⁵¹ Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930, s.5.

⁵² Env. no. 802. Keşkülün üzerindeki Farsça yazılar kısmen okunabilmiş, ancak arı figürüyle ilişkilendirilebilecek bir ifadeye rastlanamamıştır.

⁵³ Jean Chevalier-Alain Ghelibrand, *Dictionnaire Des Symboles: Mythes, Reves, Coutumes, Gestes, Formes, Figures, Couleurs, Nombres*, Paris, Robert Laffont, Jupiter, 2000, s.78-79.

⁵⁴ Juan Eduardo Cirlot, *Title A dictionary of symbols*, London, Routledge, 1971, s.23.

ilahi gerçekliğe ulaşmaya çalışır.⁵⁵ Bektaşî şairlerinin de kendilerini arı olarak tasavvur eden nefesleri bulunmaktadır.⁵⁶ Sözelimi, Kul Hasan Dede (16. yüzyıl) bir nefesinde:

*“Arı vardır uçup gezer
Teni tenden seçip gezer
Zahid bizden kaçıp gezer
Arı biziz bal bizdedir”* demektedir.

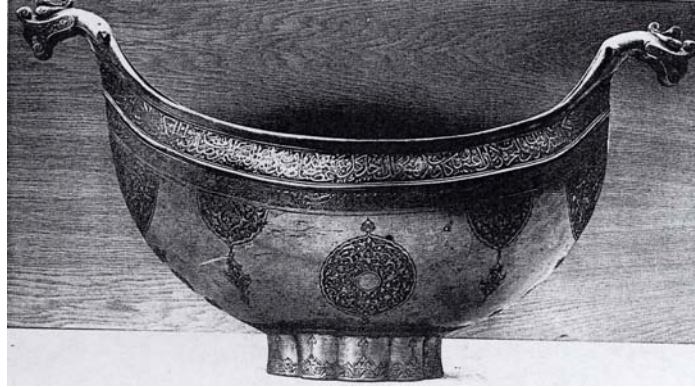
Arıya ilişkin başka bir nefes,

*Halimizi hal eyledik
Yolumuzu yol eyledik
Her çiçekten bal eyledik
Arıya saydılar bizi*

şeklinde ve Pir Sultan Abdal’a (1510 ?-1590 ?) aittir.⁵⁷

Hacı Bektaş Veli Müzesi’nde bulunan keşküllerde sanatkâr ismine rastlanmamıştır. Ancak üzerlerinde doğrudan Bektaşî inancı ile ilişkili imgeler içeren bu kapların, tarikatın felsefesiyle yoğrulmuş bir tarikat ehli tarafından tasarlanıp yapılmış olması muhtemeldir.

Öte yandan 828 envanter numaralı ve İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi’nde sergilenen 1590 tarihli Safevi dönemi⁵⁸ örneklerinde olduğu gibi (Resim 14) dilenirken taşınamayacak kadar büyük boyutlu keşküllerin, daha değişik amaçlar için yapılmış olabileceği düşünülebilir.

Resim 14. Bakır keşkül, İran, 1580-1590, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, (Melikian Chirvani 1991, fig. 56).

⁵⁵ John Kingsley Birge, *Bektaşîlik Tarihi*, (çev. Reha Çamuroğlu), İstanbul, Ant Yayınları, 1991, s.253-268.

⁵⁶ Bunların dışında arıyla ilgili olarak Kul Hasan Dede, Kul Himmet, Pir Sultan Abdal gibi Bektaşî dervişlerinin de nefesleri bulunmaktadır. Bu nefesler için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1992, s.164.

⁵⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1992, s.30, 164.

⁵⁸ Assadullah Souren Melikian Chirvani, “From the Royal Boat to the Beggar’s Bowl, *Islamic Art*, IV, 1991, s.31.

Bunlar muhtemelen ya bir tekkeye, ya da tarikatın önemli kişilerine hediye olarak veya sadece tekkede kullanılmak üzere, tasarlanmış olmalıdır (Resim 9).

Sonuç

Keşküller, Bektaşı dervişlerinin sadece dilenirken veya yemek kabı olarak kullandıkları maddi eşyalar değildir. Keşkülün kendisinin içerdiği anlam kadar, üzerindeki bezemeler ve yazılar bu zengin simge dünyasının önemli birer parçasıdır. Her motif ya velilerinin kerametlerine ya da tarikatlarının felsefesine işaret ederek bu kültürün önemli yansımalarını oluşturur. İçinde yetiştikleri tarikatın öğretilerini bir hayat tarzı olarak kabul eden dervişler, her zaman yanlarında taşıdıkları keşküllerine bu figürleri işleyerek, dilenmek için aralarına girdikleri halka tarikatlarının öğretilerini de aktarabilme imkânı bulmuşlardır.